

MISLOVICS ERZSÉBET

**A morvaországi zsidók megtelepedése
az újkori Magyarországon**

Settlement of Moravian Jews in Modern Hungary. The study discusses the characteristic features of the Moravian Jews' establishment in Hungary between the 17th–19th centuries. The research focuses on the aspects and the locations of migration, settlement and the employment structure of migrants. It can be stated that Moravian immigrants arrived from under Hapsburg authority in a state under Hapsburg rule at the beginning of Modern Times. Despite the existing restrictions on Jews, Jewish citizens appeared to have wider rights of migration, settlement and taxation than in their former place of residence, indicating the relations between the Hapsburg Empire and Hungarian orders.

Keywords: Jews, migration, settlement, employment structure, Landlords, Moravia, Hapsburg, Hungary

A tanulmány a morvaországi zsidók magyarországi megtelepedésére és annak sajátosságaira fókuszál a 17–19. században. A vizsgálat a bevándorlás és letelepedés jellegzetességeit, helyszíneit, a bevándorlók foglalkozási szerkezetét állítja a középpontba.

A zsidóság jogi helyzete az újkor kezdetén

A 17. század közepén Magyarország egy csaknem elnéptelenedett, gazdaságilag elmaradott, feudális berendezkedésű államnak számított.¹ Az országban új bevándorlók telepedtek le, közöttük a zsidók. Két fő irányból érkeztek: „nyugatról”, Morvaországból (és Bohémiából), valamint „keletről”, Lengyelországból (Galíciából). A Habsburg-ház a zsidóság számára csak ideiglenesen látott helyet az országban.² Az uralkodóház a 18–19. században visszatérő jelleggel hangoztatta, hogy a további beáramlást meg kell tiltani minden irányból.³ A középkorban a zsidóság „servi camarae”-nak számított, és csak az uralkodó dönthetett a sorsáról.⁴ Az újkorban az uralkodó csupán megtúrt népességként tekintett rájuk. A zsidóság megtelepedésének irányítását és támogatását a földesurak vállalták magukra. Mindez kettős függőségi rendszer kialakulásához vezetett. A zsidóságot sújtó középkori

---

¹ Silber 1992, 3–22.

² Kalmár 1993, 43.

³ MZSO III. 294.; MNL-OL, A 39 1796/7871; A 39 1802/10575; A 39 1812/11981; A 39 1824/10176; A 39 1844/8926.

⁴ Kohn 1884.

korlátozások továbbélése miatt a bevándorlók nem telepedhettek le városban a „de non tolerandis Judaeis” miatt,⁵ és nem birtokolhattak földet.⁶

Bevándorlás Morvaországból

A letelepedés kezdeti szakaszában, az 1670-es években még nincsenek pontos adatok az országban megtelepedő zsidók számáról. A Morvaország felőli bevándorlásra az 1725–1726. illetve az 1727–1728. évi összeírások szolgáltatnak adatokat. Az 1725-ös Moson megyei összeírás szerint a 24 fő közül 20% 1667–1699 között, 30% 1707–1717 között, 50% 1719–1726 között érkezett az országba.⁷ A bevándorlás Magyarországra több tényező együttes eredménye. A bevándorlók nem akartak végleg elszakadni egykori közösségeiktől, ezért telepedtek le határmenti (oberlandi és burgenlandi) megyékben. A magyarországi földesurak szervezett telepítő politikája segítette az egy közösségben való megtelepedésüket. Ennek bizonyítékául szolgálnak a privilégiumlevelek.⁸ A megtelepedettek hírt adnak a lehetőségeikről, egy morvaországi bevándorló arra a kérdésre, hogy miért jött Magyarországra így felelt: „Mert hallottam, hogy ott jobb élni.”⁹ Morvaországból a fentebbi adatok alapján már a III. Károly (1711–1740) által bevezetett 1726/27. évi *Családi törvényt* megelőző időszakban elvándorlás vette kezdetét.¹⁰

Az uralkodó 1726-ban elrendelte a zsidóság bevándorlásának megakadályozását.¹¹ 1735-ben a hatóságok megpróbálták felderíteni, hogy az országban élő zsidó lakosok honnan érkeztek. Noha az összeírási rendelet nem említette a *Családi törvényt*, vélhetően annak hatását is fel akarta mérni.

Földesúr/ Régió	Magyar	Morva	Bohémia	Lengyel	Szilézia	Német	nincs	Egyéb	Összes
Oberland	251	599	50	12	6	28	64	12	1022
Burgenland	635	80	12	6		7	4	3	747
Dunántúli	24	26					13		63
Középső	48	149	14	18		6	18	6	259
Keleti	11	32	2	202			46	1	294
Déli	11	17	1	9	1	1	6		46
Összes	980	903	79	247	7	42	151	22	2431

1. táblázat: A külföldi és magyar földesúri függésrendszer alatt álló zsidó családok száma 1735–1738-ban

⁵ MZSO V/2. 10, 11; MZSO I. 172, 175; Kubinyi 1995, 23; Guttman 1939, 58–87.

⁶ Bertényi 2000, 266.

⁷ MZSO VII. 6.

⁸ Oroszvár: MZSO VIII. 364; Kismarton: MZSO V/1. 537; Köpcsény: MZSO V/1. 825; Nagymarton: MZSO V/1. 837; Kabold: MZSO V/2. 1069; Lakompak: MZSO V/1. 825; MZSO III. 177; Keresztúr: MZSO V/2. 1095; Pozsonyváralja: MZSO III. 30; Stomfa: MZSO V/2. 1075; Óbuda: MZSO III. 462; Rohonci: MZSO II. 161; Galgóci: MZSO IX. 604.

⁹ MNL-OL, C 55 1801-16-2.

¹⁰ Kestenberg-Gladstein 1968, 21; Miller 2010, 9–10, 26.

¹¹ MZSO III. 294.

Az 1. táblázat adatai szerint 1735–1738-ban a 2431 családból mintegy 1451 (59,6%) még nem függetlenítette magát a külföldi földesurától. A régiós megoszlás segítséget nyújt a bevándorlási irány elemzéséhez. A Morvaországból érkezők vizsgálata azt mutatja, hogy az ország valamennyi régiójában történik megtelepedés, azonban nem azonos súllyal. A bevándorlás fő célpontjai az ország északnyugati és nyugati területei (Oberlandba a morva családok 66%-a, Burgenlandba 10%-a érkezik). Nem elhanyagolható azonban a morva földesúri függés alá tartozók száma a középső régióban sem. Óbuda gazdasági súlya jelentős vonzerőként hatott a bevándorlókra, a helyi földesúr támogatta a zsidóság megtelepedését.¹² A magukat még nem függetlenítő családok 62%-a (903 család) morva eredetűnek vallotta magát, és számukat meg inkább növelheti, hogy Burgenlandban, amely a 17–18. század fordulóján a morva eredetű családok fő bevándorlási körzete volt, 638 család azt vallotta: magyar földesura van csak. E családok sikeres elszakadása egykori külföldi földesuraiktól a magyar pártfogó főúr személyében, hatalmában és telepítési politikájában keresendő.

A Morvaország felől érkező bevándorlás 1735 után sem apadt el, noha nagysága és üteme változott az idők folyamán. 1740 után számos panasz érkezett a morvaországi szervektől az uralkodóhoz. A beérkező kérelmek arra ösztönözték Mária Teréziát, hogy felmérje az 1740 után bevándorlók számát. A vizsgálat ideje 1740-től egészen 1752-ig húzódott.¹³ A felmérés gyengeségét mutatja, hogy mindössze 336 főt sikerült beazonosítani. A bevándorlás fő célpontja továbbra is az oberlandi régió maradt (252 fő).¹⁴ Az uralkodónő 1745-ben elrendelte, hogy a Trencsén, Nyitra és Liptó megyékbe menekült Kaunitz-alattvalókat ki kell szolgáltatni korábbi uruknak.¹⁵ Az 1735–1738. évi felmérés szerint 387 család, 1740–1752 között pedig összesen 338 fő vallotta be, hogy Kaunitz gróf birtokairól menekült el. A Nyitra megyei hatóság 1749-ben azt a megoldást javasolta, hogy a zsidóság fizesse meg a morva földesuraknak járó adót, és az országot nem kell elhagyniuk.¹⁶ A magyar kancellária 1750-ben a morvaországi direktórium felé azzal a javaslattal fordult, hogy fogadják el a zsidóság önként felajánlott éves adóját, a visszatérés kérdését pedig tekintsék lezártnak.¹⁷ A zsidóság 1749-ben benyújtott panaszában külön, a 6. pontban kérte, hogy a morvaországi adóterhek alól mentesüljenek.¹⁸ Bár e kérést a kancellária elutasította, az országban való tartózkodás tényét nem vitatta. A morvaországi direktórium ragaszkodott a visszatérésükhöz, és ennek megvalósítására 6–8 éves határidőt javasolt.¹⁹ Mária Terézia nehéz döntés elé került. Egyfelől Magyarországon a türelmi adó bevezetésével a kincstár gazdasági érdekltsége a zsidóságnak az országban tartását írta elő,²⁰ másfelől a morva főnemesek kérését is szem előtt kellett tartania.²¹ A kormányservek ingadozása is feltűnő, hiszen ugyan 1750-ben a morva földesúri követeléseket elutasították, azonban 1752-ben újra visszatértek a hivatalos állásponthoz, amely szerint az 1740 után érkezőknek haza kell

¹² Moess 1968, 101–121.

¹³ MZSO XIII. 92.

¹⁴ Oberland 252 fő, Burgenland 10 fő, dunántúli 4 fő, középső 53 fő, keleti 3 fő, déli 14 fő.

¹⁵ MZSO XII. 488.

¹⁶ MZSO XIII. 190.

¹⁷ MZSO XIII. 299.

¹⁸ MZSO XIII. 265; Bernstein 1900, 599–629.

¹⁹ MZSO XIII. 316.

²⁰ MZSO XIII. 320.

²¹ MZSO XIII. 340.

térniük a földesuraikhoz.²² A megyei szervek a bevándorlókat pártfogásukba vették. Trencsén megye képviselője 1757-ben panaszolta, hogy gróf Kaunitz még az 1740 előtt bevándorolt zsidó lakosokat is erőszakkal saját alattvalóinak nyilvánítja.²³ 1761-ben a vegyesbizottság elrendelte, hogy az egykori morva alattvalók, amennyiben kötelezettséget vállaltak a morvaországi adózásra, teljesítsék azt, azonban az ország elhagyásáról szó sem esett.²⁴ A folyamatos bevándorlásról tudósít az 1770-ből származó összeírás, amely feltünteti mely megyékben található külföldről érkezett zsidó lakos.²⁵ Az idegen gyökereket bevalló 154 család 55%-a (86 család) Morvaországból érkezett.

1770 után, mind a kortársak, mind pedig az utókor a keleti bevándorlásra helyezte a hangsúlyt. A források²⁶ erre világítottak rá, és emellett látszólag nem álltak rendelkezésre adatok a származási helyet illetően. Holott a morva bevándorlók nyomai a kormánysszervekhez írt kérvények (1790–1848 között) és az 1848. évi összeírás alapján visszakövethetők.

Időpont	Morva
1790–1800	15
1801–1819	64
1820–1829	28
1830–1848	224
Összes	331

2. táblázat: Moráviai bevándorlók kérvényei 1790–1848 között

A kérelmekben kinyilvánították, mely földesúr védelme alá húzódnának. 1844-ben Löbl Joachim Spitzer a Zichy család fennhatósága alatt telepedhet le Várpalotán.²⁷ A hivatalos eljárás szerint a bevándorlókat akkor lehetett befogadni, ha rendelkeztek elbocsátó iratokkal.²⁸ A magyar kormánysszervek mégis gyakran elutasították a kérést.²⁹ Mindez korántsem jelentett valós akadályt, miként azt Jacob Kohn esete is mutatja.³⁰ Ő a bevándorlási kérelmének elutasítása után húsz évvel Pest városában *commorans* jog elnyeréséért nyújtott be újabb kérvényt. Feltételezhető, hogy számos bevándorló a hivatalos utat megkerülve érkezett az országba.

Az 1848. évi összeírásban a zsidó lakosok születési helyeit is feltüntették. Az összeírás problematikus pontja egyfelől a geográfiai értelemben vett hiányossága,³¹ másfelől maga az

²² MZSO XIII. 371.

²³ MZSO XV. 147.

²⁴ MZSO XV. 234.

²⁵ MZSO XVI. 169.

²⁶ Például: Kölcsey 1960, 38–39.

²⁷ MNL-OL, A 39 1844/11697.

²⁸ MNL-OL, A 39 1833/4461; A 39 1839/3964; A 39 1840/40.

²⁹ MNL-OL, A 39 1844/17648.

³⁰ MNL-OL, C 55 1814/15887.; C 55 1834/5095.

³¹ MNL-OL, H 15. Az összeírások csupán a szűkebb értelemben vett Magyarország, illetve Partium területére terjedtek ki. A magyarországi keleti régió számos megyéjére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok, azonban ez igaz a nyugati régió megyéire is.

összeírás módszere. Főként a férfi társadalom esetében tüntették fel a születési helyet. A rendelkezésre álló anyag alapján világossá válik, hogy a Morvaország felőli bevándorlás 1800 után sem apadt el.

Régió/Származási hely	Morvaország
Oberland	235
Burgenland	38
Dunántúli	27
Középső	116
Keleti	20
Déli	39
Összes	475

3. táblázat: A moráviai bevándorlók régiók szerinti megoszlása az 1848. évi összeírások adatai alapján

Sőt az adatok fényében az a meglepő eredmény rajzolódik ki, hogy a bevándorlók száma a nyugati irányból magasabb, mint kelet felől (Morvaország 475, Bohémia 166, Lengyelország 289, Galícia 40 fő). A Morvaország felől érkezők az oberlandi és a középső régióban való megtelepedést részesítették előnyben. A Magyarországra történő bevándorlás okai 1770 után összetettek. Az anyaországban a *Családi törvény* 1797-es módosítása csak a vagyonosabbak számára jelentett megoldást.³² A gazdasági élet területén bekövetkező fejlődés ellenére a zsidó közösségek lélekszámának vizsgálata nem mutat egyenes vonalú nagyütemű fejlődést, Morvaországban 1787-ben 28 300 fő, míg 1830-ban 32 200 fő élt.³³

Ország/Időpont	1750*	1790	1835	1735/1750–1790	1790–1835
Morvaország	20 300	28 300	32 200	139%	114%
Bohémia	29 100	43 800	67 300	151%	154%
Galícia	?	180 000	250 000		139%
Magyarország	12 004	78 627	207 341	655%	264%
*Magyarország 1735					

4. táblázat: A zsidó népesség száma és növekedési üteme

Erre magyarázatául szolgálhatna a kései házasságok és a kiscsaládok kultúrája.³⁴ A magyarországi bevándorlók eseteinek a vizsgálata nem támasztja alá e modell követését, sokkal inkább az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásra utalnak.³⁵ Magyarországon az adóterhek

³² Miller 2010, 167.

³³ Haas 1908, 58–64; Rosenfeld 1914, 138–143; MZSO VII. kötetének adatai.

³⁴ Hajnal 1965, 101–143.

³⁵ Löw Lipót esete is igazolja ezt. Mindkét házasságából 7-7 gyermeke született.

súlya elenyészőnek számított a határokon túli hitsortársaik terheihez viszonyítva. Magyarország bizonyos területei a hagyományos értékrend megőrzésének védbástyáinak számítottak, és nem lehetetlen, hogy aki a reformeszmék elől menekült, itt találhatott védelmet. Ugyanakkor a reformeszmét követő közösségek is léteztek az országban. Löw Lipót (1811–1875) csalódottan írta, hogy a morvaországi főrabbi csak olyanokat képesít rabbinnak, akik írni-olvasni nem tudnak.³⁶ Ő Magyarországon megtelepedve Nagykanizsán, Pápán, majd Szegeden nyert el rabbi állást.³⁷ Egyéni indokok is szerepet játszhattak a bevándorlásban, így a házasságkötés. Rohoncra 19 női bevándorló érkezett 1800 és 1848 között (férfi egy sem).³⁸ Az országba érkezők továbbra is tartották a kapcsolatot egykori lakóhelyeikkel. 1815-ben Adam Klein 9 éves gyermek át akart térni.³⁹ Apja a hír hallatán a Dunába akarta fojtani, majd inkább a morvaországi rokonokhoz küldte, hogy eltérítse szándékától.⁴⁰

A morva bevándorlók letelepülési sajátosságai, a letelepedés helyszínei

A következő vizsgálati szempont: a Magyarországon megtelepedő zsidóság milyen településtípusokat részesített előnyben? Mennyiben történt változás egykori lakóhelyeikhez viszonyítva? Mi lehet ennek az oka?

Morvaországban a nemesek által birtokolt városok fogadták be a zsidó megtelepedőket. II. József idején a zsidó lakosok 98%-a városi lakosnak számított, csupán 2%-uk élt falvakban.⁴¹

Ország/Településtípus	Város/Városi	Falusi
Morvaország	98%	2%
Magyarország	40%	60%

5. táblázat: A zsidó népesség településtípusok szerinti megoszlása II. József időszakában

A Magyarországra érkező bevándorlók nem telepedhettek le szabad királyi városokban. A bevándorlók a nemesek által birtokolt mezővárosokba vagy falvakba nyerhettek befogadást. Ez a földesúri szervezett telepítéspolitikát előnyként jelentett a gazdasági életben való részvételükre és a közösségi keretek kialakulására.

1735-ben a zsidóság országos megoszlása az egyes településtípusok között a következő volt: 40%-uk városi és városias, illetve 60%-uk falusi népesség.

Népesség/településtípusok	Szabad királyi város	Mezőváros	Falu	Összes
morva bevándorló	53 fő	553 fő	297 fő	903 fő ⁴²
magyarországi zsidó népesség	507 fő	6508 fő	4989 fő	12 004 fő

6. táblázat: A Moráviából bevándorolt zsidóság megoszlása településtípusok között 1735–1738-ban

³⁶ Löw – Kulinyi 1885, 175.

³⁷ Újvári 1929, 543–544.

³⁸ MNL-OL, H 15 Rohonc (kiadatlan).

³⁹ MNL-OL, C 55 1815/19308.

⁴⁰ MNL-OL, C55 1815/16556.

⁴¹ Silber 1990, 35.

⁴² Csak a családfők kerültek feltüntetésre.

A morva betelepülők esetében szembevetendő az eltérés az országos átlagtól: 67%-uk városias, míg 33%-uk élt falusi településen. Ennek oka a korábban már említett földesúri szervezett telepítési politikában kereshető.⁴³

1783-ban II. József *Systematica gentis Judaicae regulatio* rendelete engedélyezte a zsidó lakosok számára a szabad királyi városokban való megtelepedést.⁴⁴ A zsidóság körében ettől az időszaktól vált kedvelt letelepedési helyszínné Pest városa, amely a gazdasági, majd később a zsidóság kulturális központjának szerepét is betöltötte. A város 1808-ban a *Családi törvényre* emlékeztető rendeletet léptetett életbe, eszerint a városi toleranciajogot elnyerő családfők azt csak a legidősebb fiúgyermekükre örökíthették át.⁴⁵ A rendelkezés betarthatatlannak bizonyult, a zsidóság száma folyamatosan növekedett a városban (engedély nélkül is). A helyzetet az 1840. évi 29. törvénycikk rendezte, engedélyezve a zsidóság szabad városi megtelepedését.

Az 1848. évi hiányos összeírás meglepő eredményt mutat a morva bevándorlók esetében.

Népesség/településtípusok	Szabad királyi város	Mezőváros	Falu	Összes
morva bevándorló	108 fő	212 fő	155 fő	475 fő
magyarországi zsidó népesség (1835-ben)	15 140 fő	83 184 fő	109 017 fő	207 341 fő

7. táblázat: A Moráviából bevándorolt zsidóság megoszlása településtípusok között 1848-ban

A városi népesség aránya nem változott számottevően a falusi lakossághoz képest. Ennek oka a foglalkozásszerkezetben és az ország gazdasági helyzetében kereshető, ami nem tette lehetővé az iparosodás előtti korszakban egy nagy központban való megtelepedést. A 7. táblázat szerint jelentős a változás a városi és mezővárosi (*oppidum*) lakosok megoszlásában. A szabad királyi városok felé való elmozdulás tetten érhető. (Pestről nincs adat, azonban a kérvények szerint a moráviai bevándorlók kedvelt letelepedési helyszíne.)

Foglalkozási struktúra

Magyarországon az újkor kezdetén a városi polgárság gyengesége miatt szükségessé vált a gazdasági életben egy közvetítő réteg megjelenése.⁴⁶ A parasztság nem tudta, míg a nemesek (a 17–18. században) nem akarták ezt a szerepet betölteni.⁴⁷ A zsidóság nem birtokolhatott földet, korlátozták ipari tevékenységét, így reá hárult a közvetítői szerepkör.

Az 1735–1738. évi összeírás adatai szerint az országba érkező morva zsidó lakosok többsége a kereskedő ágazatban található.

⁴³ Eszterházy-birtokon kialakuló *Seva Kehilot* történetére lásd Wachstein 1926.

⁴⁴ Büchler 1896, 367–374.

⁴⁵ Például MNL-OL, A39 1824/7524.

⁴⁶ Silber 1992, 3–22.

⁴⁷ Pach 1982/3, 373–403.

Foglalkozás	1735–1738	1848
Kereskedő	56%	47%
	500	110
Iparos	14%	11%
	129	25
Árendátor	17%	13%
	156	29
Közösségi alkalmazott	3%	5%
	25	11
Tanár	2%	7%
	14	17
Orvos	0,4%	4%
	4	10
Mezőgazdasági		5%
		11
Szolga	1%	3%
	7	8
Szegény	6%	5%
	58	11
Összes	100%	100%
	893	232

8. táblázat: Foglalkozásszerkezet a morvaországi zsidó bevándorlók körében 1735–1738-ban és 1848-ban

E kategória nem homogén, főként házalók és kiskereskedők kerültek ki közülük. A bevándorlók akár kisebb tőkével is boldogulhattak. Emellett az iparos réteg aránya némileg meghaladta az országos arányszámot (a keresők 12%-a vallja magát iparosnak országos szinten), ami utal arra, hogy iparosok is vándoroltak az országba, másrészt a földesúri birtok keretei között űzhették mesterségüket. Az összeírások alapján a táblázat tartalmazza a szegény kategóriát is, amely nem foglalkozási, hanem szociális kategória. A statisztikai adatok azonban nem tükrözhetik a színes foglalkozásszerkezetet. A vizsgált korszakban a családfők gyakran több foglalkozást is űztek.

1848-ban a bevándorlók foglalkozási megoszlása a változások halvány jelét mutatja. A kereskedelmi tevékenységet űzők csökkenő, de továbbra is magas aránya nem meglepő az újonnan megtelepedők esetében, hiszen kisebb tőkével is boldogulhattak. Továbbra is jelentős a vándorlók körében az iparos réteg. A községi alkalmazottak kategórián belül a rabbik tekintélyes aránya utal arra, hogy magyarországi jesivákból kikerülő rabbik mellett még mindig jelentős a külföldről érkezők száma. Közülük többen, így Löw Lipót, Schwab Löw a magyarosodás támogatóivá váltak.

Összegzés

A morva bevándorlók az újkor kezdetén Habsburg fennhatóság alól Habsburg fennhatóságú államba érkeztek. Megtelepedésük nem egy időpontban, hanem a korszak folyamán több hullámban történt. A Magyarországon fennálló, zsidóságra vonatkozó korlátozások ellenére a megtelepedés és adózás területén tágabb jogokat bírtak, mint egykori lakóhelyeiken, ami

köthető a Habsburg-ház és a magyar rendek viszonyához. Foglalkozásszerkezetük alakulását a magyarországi viszonyok döntően befolyásolták. Másfelől a magyarországi viszonyok alakításához ők maguk is hozzájárultak.

Bibliográfia

Források

- Büchler 1896 = Büchler S.: József császárnak a zsidókra vonatkozó rendszabálya. *Magyar Zsidó Szemle* 13: 367–374.
- Kölcsey 1960 = Kölcsey F.: A szatmári adózó nép állapotáról 1830. In: *Kölcsey Ferenc összes művei. Politikai Beszédek*. Budapest, 38–39.
- MNL-OL, A 39 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Acta generalia. Budapest.
- MNL-OL, C 55 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Departamentum Judaeorum. Budapest.
- MNL-OL, H 15 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. 1848. évi zsidóösszeírás. Budapest.
- MZSO II = Mandl B. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. II. Budapest, 1937.
- MZSO III = Mandl B. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. III. Budapest, 1937.
- MZSO V/1 = Grünvald F. – Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. V/1. Budapest, 1959.
- MZSO V/2 = Grünvald F. – Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. V/2. Budapest, 1960.
- MZSO VII = Grünvald F. – Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. VII. Budapest, 1963.
- MZSO VIII = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. VIII. Budapest, 1965.
- MZSO IX = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. IX. Budapest, 1966.
- MZSO XI = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. XI. Budapest, 1968.
- MZSO XII = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. XII. Budapest, 1969.
- MZSO XIII = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. XIII. Budapest, 1970.
- MZSO XV = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. XV. Budapest, 1972.
- MZSO XVI = Schreiber S. (szerk.): *Magyar–zsidó oklevéltár*. XVI. Budapest, 1974.

Szakirodalom

- Bernstein 1900 = Bernstein, B.: Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn auf Grund archivalischer Quellen. In: *Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*. Hrsg. von M. Brann – F. Rosenthal. Breslau, 599–629.
- Bertényi 2000 = Bertényi I. (szerk.): *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1000–1526*. Budapest.
- Guttman 1939 = Guttman H.: A magyarországi zsidók III. Károly korában. *Magyar Zsidó Szemle* 56: 58–87.
- Hajnal 1965 = Hajnal, J.: European Marriage Patterns in Perspective. In: *Population in History. Essays in Historical Demography*. Vol. I. *General and Great Britain*. Ed. by D. V. Galss – D. E. C. Eversley. London, 101–143.
- Haas 1908 = Haas, T.: *Die Juden in Mähren. Darstellung der Rechtsgeschichte und Statistik unter besonderer Berücksichtigung des 19. Jahrhunderts*. Brünn.
- Kalmár 1993 = Kalmár J.: A Kollonich-fele *Einrichtungswerk* és a 18. századi bánási berendezkedés kérdése. *Századok füzetek* 1: 40–50.

- Kestenberg-Gladstein 1968 = Kestenberg-Gladstein, R.: The Jews Between Czechs and Germans in the Historic Lands 1848–1918. *Jews of Czechoslovakia. Historical studies and surveys*. Vol. 1. Philadelphia, 21–71.
- Kohn 1884 = Kohn S.: *A zsidók története Magyarországon. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*. Budapest.
- Kubinyi 1995 = Kubinyi A.: A magyarországi zsidóság története a középkorban. *Soproni Szemle* 49: 1–26.
- Lőw – Kulinyi 1885 = Lőw I. – Kulinyi Zs.: *A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig*. Szeged.
- Miller 2010 = Miller, M. L.: *Rabbis and Revolution. The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*. Stanford.
- Moess 1968 = Moess A.: *Pest megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája, 1749–1846*. Budapest.
- Pach 1982/3 = Pach Zs. P.: Üzleti szellem és a magyar nemzeti jellem. *Történelmi Szemle* 25: 373–403.
- Rosenfeld 1914 = Rosenfeld, M.: Die jüdische Bevölkerung Galiziens von 1772–1867. *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden* 9–10: 138–143.
- Silber 1990 = Silber, M. K.: The Jews in the Habsburg Empire. Late Eighteenth Century. In: *Atlas of Modern Jewish History*. Ed. by E. Friesel. New York–Oxford, 34–35.
- Silber 1992 = Silber, M. K.: A Jewish Minority in a Backward Economy. An Introduction. In: *Jews in the Hungarian Economy 1760–1945*. Ed. Silber, M. K. Jerusalem, 3–22.
- Ujvári 1929 = Ujvári P.: *Magyar zsidó lexikon*. Budapest.
- Wachstein 1926 = Wachstein, B.: *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden*. Wien.